

Іванюк Олег

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ТА КРИМУ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено становлення музейних колекцій, пов'язаних з військовим минулим українських земель, які входили до складу Російської імперії у ХІХ — першому десятилітті ХХ ст. Встановлено, що музеєфікація військової спадщини мала кілька тенденцій: створення «пропагандистських» експозицій, які б нагадували про ключові перемоги імперської армії, виховували повагу до самого інституту царської влади, закріплювали в колективній історичній пам'яті імперські міфи; формування колекцій козацьких старожитностей; заснування спеціальних військово-історичних музеїв.

Ключові слова: військова історія, історична спадщина, музей, музейна експозиція, археологічні дослідження, історична пам'ятка.

У першій половині ХІХ ст. у Наддніпрянській Україні розпочався процес фундації музейних установ різних типів. Він стимулювався археологічними дослідженнями античних пам'яток, накопиченням античних старожитностей і колекціонуванням предметів старовини. Першим державним сховищем археологічних пам'яток на Півдні України став Кабінет старожитностей Чорноморського депо карт у Миколаєві, створений у 1803 р. Було засновано також музеї у Феодосії (1811), Одесі (1825), Керчі (1826), органічною частиною експозицій яких стали пам'ятки військової історії.

Розвиток музейної справи у Наддніпрянській Україні зазначеного періоду досліджували Л.Д. Федорова, І.В. Дворкін, І.А. Карсим, В. Солодова та ще низка сучасних дослідників¹.

¹ Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 373 с.; Дворкін І.В. Трансформація музейної справи Наддніпрянщини у 1805–1920 рр. (за матеріалами Полтав., Харків., Чернігів. губерній та м. Києва): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луганськ, 2009. 256 с.; Карсим І.А. Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2002. 207 с.; Солодова В. Музейна справа в Одесі за часів

Проте військова історична спадщина в них представлена недостатньо.

Метою статті є висвітлення починків фундації музейних експозицій військових старожитностей у Наддніпрянській Україні ХІХ — початку ХХ ст.

Музеєфікація військової спадщини мала кілька тенденцій. Перша — створення «пропагандистських» експозицій, що нагадували б про ключові, з точки зору царату, перемоги імперської армії, виховували повагу до імператорської родини й самого інституту царської влади. Це мали бути своєрідні місця пам'яті, які б закріплювали в колективній свідомості імперські міфи. До таких установ належали Музей героїчної оборони й визволення міста Севастополя, Музей Полтавської битви, більшість полкових музеїв регулярних підрозділів імперської армії. Друга тенденція: формування колекцій, які склалися із козацьких старожитностей, ініціювалися українською інтелігенцією й вченими-дослідниками (їх поява зумовлювалася пам'яттю про історичне коріння, збереженням родинних традицій і родинними переказами про пращурів, бажанням дослідити героїчне минуле власного народу). До зібрань такого типу

Російської імперії (1825–1917 рр.). *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. 173–185.

належить колекція Тарновських у Музеї українських старожитностей Чернігова, колекції О.М. Поля й Д.І. Яворницького у Громадському Музеї Катеринославської губернії. Третій напрям: експозиції, які формувалися військовими у зв'язку з суто професійним інтересом і містили у своєму складі предмети озброєння, амуніції тощо, хоча вони й не були позбавлені ідеологічних впливів. Прикладом таких зібрань може слугувати Київський військово-історичний музей, заснований Київським відділом Імператорського російського військово-історичного товариства.

Одним із чинників формування колекцій військових старожитностей стало зацікавлення вивченням археологічної й історичної спадщини у зв'язку із пануванням у царині культури класицизму й приєднанням у другій половині XVIII ст. до Російської імперії Криму і Півдня України. Цей регіон був багатий на пам'ятки: архітектурні, військові, нумізматичні, а також важливий з військової й ідеологічної точок зору. Розвиток археології, інтерес до старожитностей, становлення імперських ідеологічних концепцій стимулювали цікавість до збирання й дослідження пам'яток, пов'язаних з військовою спадщиною.

На початок XIX ст. постала проблема розкращення здобутих шляхом розкопок знахідок і руйнації архітектурних пам'яток². З метою їх опису до Криму було відправлено академіка Г. Келера. За його доповіддю у 1805 р., Олександр I видав указ «Об ограждении от разрушения древностей Тавриды». У 1822 р. видано розпорядження про збереження пам'яток старовини в Криму. Відповідно до нього і за фінансової участі держави, упродовж наступних 10 років було засновано музеї у Керчі й Одесі³.

Потребу у створенні в Наддніпрянській Україні військових музейних колекцій визначила й гонитва за пошуком скарбів. Їх шукали військові, вчені, селяни. Стимулювали стихійні й часто варварські розкопки місцеві легенди й чутки. В. Гошкевич зазначав, що пошуки скарбів — заняття надзвичайно поширене на півдні України, ними захоплюються і темна маса, й люди з освітою⁴. Якщо військові офіцери, які ініціювали розкопки, й дослідники-науковці зі знайдених старожитностей поступово формували приватні колекції, то селян цікавило лише срібло й золото. Стихійні пошуки скарбів призводили до втрати предметів озброєння, які зазвичай не викликали цікавості у пересічного, неосвіченого «археолога». Лише у кращому випадку

старожитності такого типу передавалися селянами до різноманітних установ і товариств. Так, у 70-х роках XIX ст. поблизу м. Вознесенська селянином Тихоном Бакулєнко було знайдено 6 бронзових топирців, кинджал, вістря списа. Але згодом усі ці реліквії було втрачено⁵. У кургані поблизу с. Інгульська Каменка було виявлено металеву кольчугу. Цій знахідці поталанило більше, оскільки її було передано до колекції Єлисаветградського реального училища⁶.

Сприяло створенню музейних зібрань і колекціонування предметів озброєння різних часів. Мотиви збирання пам'яток були досить різними. У середовищі «малоросійського дворянства» — нащадків козацької старшини — колекціонування часто стимулювалося родинними традиціями і переказами, а також шанобливим ставленням до збережених військових пам'яток, які належали пращурам. Так, М. Галаган згадував: «У нас у старій коморі в кутку стояло ратище. Ні про його історію, ні про призначення я (та, мабуть, і брат) нічого раніше не знав... Ратище було одним з предметів, які дісталися у спадок бабусі від її пращурів і шанобливо зберігалися нею і нагадували про козацько-старшинське минуле роду. Це ратище я пізніше особисто беріг, маючи намір передати його до музею...⁷. Лиш одна моя баба, ... виявляла глибоку пошану до пам'яті старших поколінь свого роду й спеціально до «сотниківни» та з любовним пієтизмом відносила до нечисленних фамілійних реліквій, які дістала в спадщині від своєї матері»...⁸. Цей випадок вплинув на світогляд дитини. М. Галаган писав: «Мої дитячі «козакофільські» настрої були першим проблеском моєї національної свідомості»⁹. Такі реліквії зберігалися нащадками козацьких полковників та сотників, і часто родинні історії, пов'язані з ними, народжували інтерес до дослідження минулого, військової спадщини й збирання козацьких старожитностей.

Спочатку приватні колекції експонувалися у садибах і місцях помешкання власників, а згодом значна частина предметів, які до них входили, передавалася до експозицій новоутворених земських, військових та інших музеїв, процес фундації яких розпочався ще у першій половині XIX ст. Унікальною була колекція старожитностей відомого мецената В.В. Тарновського-молодшого у садибі «Качанівка» (Чернігівщина), який поповнив збирання двоюрідного діда Григорія

² Прохорова Т.А. Проблемы поиска древних памятников Крыма путешественниками первой половины XIX в. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*. 2012. Вып. 4. С. 99.

³ Там само. С. 100.

⁴ Гошкевич В.І. Клады и древности Херсонской губернии. Херсон: Типография ЮГА. 1903. С. II.

⁵ Там само. С. 22.

⁶ Там само. С. 18.

⁷ Галаган М. З моїх споминів (1880-ті — 1920 р.) / передм.: Т. Осташко, В. Соловійова. Київ: Темпора, 2005. С. 58.

⁸ Там само. С. 62.

⁹ Там само. С. 66.

Степановича й батька Василя Васильовича Тарновських. Значну її частину становили пам'ятки козацької доби. За «Каталогом колекції українських старожитностей», до її складу увійшли 173 зразки зброї, кінської зброї, військової амуніції, 22 клейноди тощо¹⁰. Військове минуле фіксували також оригінали й копії картин, гравюр, малюнків. На особливу увагу заслуговують такі раритети, як шаблі Богдана Хмельницького й Івана Мазепи, перначі Семена Палія й Павла Полуботка, пулелійка кошового отамана Івана Сірка, хоча ними колекція не обмежувалася¹¹. У 1902 р. у Чернігові було відкрито Музей українських старожитностей. Основу його експозиції становила колекція В.В. Тарновського¹². Козацька зброя також зосереджувалася у приватних колекціях російських зброєзнавців Ф. Жіля, Е. Ленца, П. фон Вінклера та ін.

Упродовж другої половини ХІХ — на початку ХХ ст. у Наддніпрянській Україні й Криму постала низка музейних установ, у яких значною частиною колекцій були козацькі старожитності. У 1849 р. губернатором А.Я. Фабром і директором гімназії Я.Д. Граховим було засновано Громадський Музей Катеринославської губернії. У 1887 р. О.М. Поль відкрив перший у Катеринославі приватний музей. Музейні фонди налічували понад 4770 предметів¹³. Колекція О.М. Поля склалася внаслідок проведення розвідок і досліджень колишніх Запорозьких володінь і місць битв, у яких брала участь імперська армія. До експозиції музею належали козацькі шаблі, рушниці, гармати, пістолі, клейноди — булави й бунчуки, зразки одягу запорожців. У 1905 р. І.П. Магденко подарував рідкісний портрет бунчукового товариша Полтавського полку, бургомистра м. Полтави, полковника Павла Яковича Руденка, роботи художника Л. Боровиковського, який, за твердженням сучасників, став справжньою окрасою експозиції¹⁴.

Значний внесок у розбудову музею здійснив його перший директор Д.І. Яворницький. У 1906 р. він обстежив Катеринославський

і Верхньодніпровський повіти. До музею було привезено запорозькі гармати великого калібру, знайдені у козацькій чайці, затопленій у Дніпрі між Александрівськом та селищем Біленьким¹⁵. Надалі йому вдалося створити потужну колекцію козацьких військових старожитностей. У 1909 р., під час подорожі до Катеринослава Д. Дорошенко зазначав, що це друга наукова установа з суто українським характером. Він описував музей так: «Коли входили до Музею, вас огортала якась романтична атмосфера, на вас дивилися запорозькі гармати, малюнки козака “Мамає” (в Музеї були цілі десятки Мамаїв), колекція козацьких шабель, мушкетів і цікаво було слухати в тій обстановці оповідання Діда (так називали Д. Яворницького), який був знаменитим оповідачем»¹⁶.

У 1890 р. було засновано Археологічний музей Статистичного комітету Херсонської губернії (згодом — Археологічний музей Херсонської вченої архівної комісії), директором якого був В.І. Гошкевич. Музей налічував 16 410 одиниць зберігання¹⁷. Найбільшим його відділом став відділ запорозьких старожитностей.

18 червня 1903 р. було освячено приміщення музею, заснованого Глухівським повітовим земством. У першому його відділі «Старожитності» передбачалося розмістити колекцію зброї і предметів військового побуту. У зв'язку з цим П. Скоропадський надіслав у подарунок музею два старовинних портрети гетьмана І. Скоропадського і його дружини, а В.М. Амосов пожертвував залізну кольчугу¹⁸.

Разом з тим частина утворених музейних експозицій мала суто імперський пропагандистський характер і наповнювалися за прикладом уже існуючих у Санкт-Петербурзі. Їхнє призначення сформульовано на сторінках Журналу Іператорського російського воєнно-історичного товариства в огляді «Путівник по артилерійському історичному музею», укладеному Д.П. Струковим. Зокрема, автор зазначав: «Насколько памятники трофейного отдела музея возбуждают чувства национальной гордости, настолько из памятников общесторического отдела способны воскрешать чувства благоговейного внимания и сердечного отношения к событиям и лицам родной страны. На таких чувствах зиждется уважение к деятелям

¹⁰ Каталог українських древностей колекції В.В. Тарновського. Киев. 1898. URL: http://www.kachanovka.in.ua/php/publ_10.php (дата звернення: 17.10.2017 р.).

¹¹ Там само.

¹² Половнікова С. Музей українських старожитностей імені В.В. Тарновського. URL: <http://www.cult.gov.ua/forum/24-119-1> (дата звернення: 20.11.2017 р.).

¹³ Капустина Н.И. Днепровский исторический музей. *Компас инвесторов и коллекционеров «Срібло»*. URL: <http://www.gazetasriblo.com.ua/istoriya-ukrainyi/dnepropetrovskij-istoricheskij-muzej> (дата звернення: 25.05.2017 р.).

¹⁴ Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского Земского собрания ХLI очередной 1906 года сессии (с 1 декабря по 13 декабря 1906 г.). Екатеринбург: Тип. губерн. земства, 1907. С. 190.

¹⁵ Там само. С. 191–192.

¹⁶ Дорошенко Д. Мої спогади про давнє-минуле (1901–1914). Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1949. 124–125.

¹⁷ Костенко А.В. Научное комплектование археологических фондов Херсонского музея: штрихи к интеллектуальной биографии В.И. Гошкевича. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2016. № 1 (94). С. 25–26.

¹⁸ *Журналы Глуховского уездного земского собрания 1903 года*. 1904. С. 97.

прошого, любовь к истории своего народа, а то и другое, в свою очередь, воспитывает патриотизм со всеми его благими последствиями»¹⁹.

Процес фундації музейних установ, метою яких було збереження історичної пам'яті про зв'язне й переможне для Російської імперії минуле, розпочався у середині XIX ст. У 1853 р. імператор Микола I відвідав поле Полтавської битви. Під час візиту він звернув увагу на майже непомітні сліди колишніх укріплень і висловив бажання щодо їх відновлення в історичному вигляді. Це стимулювало низку заходів. Зрештою під керівництвом підпоручика П.М. Коллерта укріплення було відновлено²⁰. Упродовж наступних років йшлося про створення музею Полтавської битви. Його творцем і першим директором був відомий історик і краєзнавець, викладач історії Петровського Полтавського кадетського корпусу, дійсний статський радник, підполковник І.Ф. Павловський. Музей на Шведській могилі виник за активного сприяння Олександра Платоновича Потоцького²¹. Спершу до його експозицій було відібрано експонати, серед яких картина із зображенням Петра I, що перемагає лева (копія з гравюри, яку подарував Петру в 1709 р. Феофан Прокопович), гравюра, на якій зображено Петра I, що ховає воїнів, які загинули у Полтавській битві; модель першого пам'ятника, спорудженого на місці відпочинку Петра I після битви, тощо²².

Музей історії Полтавської битви було відкрито 26 червня 1909 р., напередодні 200-літнього ювілею битви. Експозиція музею налічувала багато експонатів, серед яких холодна і вогнепальна зброя, портрети, гравюри, полкові прапори і зразки військової форми, що надійшли з Артилерійського музею Санкт-Петербурга, музеїв Москви, від Стокгольмського Королівського архіву і Генштабу, повітових міст Полтавської губернії та від окремих мешканців Полтави. Новостворений музей розмістили в невеликому будинку, побудованому для нього усередині огорожі церкви Св. Самсонія.

Ще однією музейною установою, що мала уславити імперську армію, став Музей героїчної оборони й визволення міста Севастополя.

¹⁹ Б.А.К. Д.П. Струков Путеводитель по артиллерийскому Историческому Музею. Журнал Императорского русского военно-исторического общества. 1913. № 1. С. 39.

²⁰ Липеровский А.В. Где похоронены шведские воины после битвы 27 июня 1709 года? Труды Полтавской ученой архивной комиссии. 1907. № 3. С. 274.

²¹ Ромашкевич А.Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса... / по офиц. данным собрал подполковник А.Д. Ромашкевич. Полтава: Электр. типо-литограф. И.А. Дохмана, 1904–1913. С. 10.

²² Павловский И.Ф. Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и ее памятники. Полтава: Типо-литограф. И.А. Дохмана, 1908. С. 242–243.

Наприкінці XIX ст. М.О. Бернов відвідав севастопольський музей і залишив опис експозиції. Музей розміщувався у будинку графа Е.І. Тотлебена. У п'яти кімнатах було зібрано предмети, які стосувалися оборони Севастополя. Тут зосереджувалися предмети, що належали адміралу П.С. Нахімову, окрема вітрина присвячувалася імператору Миколі Павловичу (рукавички, еполети, хустка, ботфорти), портрети царської родини й героїв оборони Севастополя, російські й іноземні рушниці. В одній із кімнат було розміщено портрети Великої княгині Єлени Павловни, яка під час війни представляла Червоний хрест, та сестер милосердя. Разом з тим М.О. Бернов звернув увагу на колекцію вінків, що покладалися на труну Е.І. Тотлебена²³. 14 травня 1905 р. було відкрито основний об'єкт експозиції — севастопольську панораму. Вона відображала події 6 червня 1855 р. — штурм міста англо-французькими військами. Творцями панорами стали художник Ф. Рубо й архітектор Ф.-О. Енберг.

На початку XX ст. у Наддніпрянській Україні, за прикладом Москви й Санкт-Петербурга, розпочато фундацію спеціалізованих військово-історичних музеїв. У 1908 р. на першому засіданні Одеського відділу Імператорського російського військово-історичного товариства (далі — ІРВІТ) було ухвалено рішення заснувати у місті військово-історичний музей. До його експозицій мали увійти експонати, пов'язані з військовими історичними подіями, які відбулися на території Одеського військового округу²⁴. Відділ опублікував оголошення, у якому запрошував до співпраці усіх небайдужих, а також звернувся до начальника артилерії округу з проханням надіслати зразки зброї, амуніції, боеприпасів, що вийшли із ужитку й зберігалися на складах. За перший рік існування відділу до музею надійшли окремі зразки озброєння, військові нагороди, було надіслано вістря стріл, знайдені на полі битви на річці Калка²⁵. Під час подорожі Дніпром було виявлено частини гармат, вістря списів, кулі, люльки тощо. З Акерману привезено козацьку гармату. Усі речі зберігалися у штабі Одеського військового округу. Хранителем музею було призначено полковника генерального штабу К. Павлюка²⁶.

З 1909 р. розпочався процес організації військово-історичного музею у Києві. У лютому цього ж року Київський відділ ІРВІТ ухвалив офіційну назву — Київський військово-історичний музей. Урочисте відкриття й освячення установи

²³ Бернов М.А. Из Одессы пешком по Крыму: письмо рус. пешехода. Санкт-Петербург: Тип. Глазунова, 1896. С. 125.

²⁴ Отчет о деятельности Императорского Русского военно-исторического общества. Санкт-Петербург, 1909–1913. Год 1-й. 1909. С. 31.

²⁵ Там само. С. 38.

²⁶ Там само. С. 39.

відбулося 28 грудня 1910 р. Комплектування фондів здійснювалося шляхом збору пам'яток під час експедицій по території військового округу, передачі речей, знайдених під час археологічних розкопок, передачі старовинної зброї з військових складів, купівлі та через подарунки. У 1908 р. графом О. Бобринським було подаровано колекцію скіфської зброї з 58 предметів, знайдених ним під час археологічних розкопок курганів у Київській, Чернігівській та Полтавській губерніях²⁷. У подарунок від А.Л. фон Рота Музей отримав кілька предметів озброєння й спорядження часів Севастопольської війни²⁸. Штаб-ротмістр М. Бакулін, починаючи з грудня 1909 р., розшукував у Волинській та Полтавській губерніях п'ять старовинних гравюр. На них було зображено захоплення російськими військами фортеці Хотин, осаду Орсови 1789 р., бомбардування Кам'янки 1788 р., штурм Очакова 17 грудня 1788 р., краєвид Гібралтара з планом його укріплення 1782 р.²⁹. Упродовж першого року свого існування музей отримав у дар від А.Ф. Войде хрест за взяття Ізмаїла (1790), одержаний графом О.Ф. Ланжероном³⁰, пару музейних пістолетів роботи Й.А. Кухенрейтера, мундир і ментик Ізюмського гусарського полку (Є. Судієнко), кольчугу й дворучний меч (С.С. Могильоцев) тощо³¹.

У лютому 1911 р. Б. Стеллецький відвідав Новгород-Сіверський. Його цікавила колекція військового форменого одягу й зброї, зібрана жителем міста Є. Судієнком. У відповідь на прохання Відділу щодо пожертвування музею частини зібрання власник подарував портрет графа П. Рум'янцева-Задунайського, пару дуельних пістолетів, мундир і ментик Ізюмського гусарського полку часів імператора Миколи I тощо. У 1911 р. коштом відділу було придбано чотири кольчуги, портрет російського царя Петра I³². 2 жовтня 1911 р. директор Московського археологічного інституту І. Зелененький передав до музею козацький слобідський прапор XVIII ст., знайдений ним у с. Білоцерківка Хорольського повіту Полтавської губернії. З одного боку на ньому були зображені державний герб й архистратиг Михаїл, який уражає диявола, а з другого — скіфські

наконечники, крем'яні стріли тощо³³. У листопаді 1912 р., відповідно до клопотання відділу, «Союз русского народа» поповнив експозицію Київського воєнно-історичного музею п'ятьма рушницями, знайденими на полях поблизу м. Берестечко³⁴.

Зібрані ІРВІТ колекції на 1912 р. стали частиною Київського міського музею старожитностей і мистецтв. Військово-історичний музей займав два зали. Частиною експозиції були польські гармати XVIII ст. У першій залі було розміщено портрет графа П.О. Рум'янцева-Задунайського (раніше висів на його могилі у Свято-Успенській Києво-Печерській лаврі), бюст Петра I зі срібним вінком, портрети інших імператорів та полководців, у тому числі й польських³⁵. Друга зала містила колекції зброї. Тут експонувалася скіфська зброя графа О. Бобринського, російська зброя різних часів. У окремій вітрині було виставлено зброю, вилучену під час придушення заворушень у 1905–1906 рр.³⁶ Значення музею підсилювалося відвіданням імператора 4 вересня 1911 р.³⁷

Створення музейних колекцій військових старожитностей і приватних зібрань стимулювало розвиток спеціальних історичних досліджень. Так, накопичені зразки зброї різних часів потребували атрибуції. Як аматорів, так і науковців цікавили час та регіон її виробництва, майстер, який виготовив той або інший зразок. Тому поступово постала потреба у методиці опису предметів озброєння.

На середину XIX ст. Імператорське археологічне товариство опублікувало «Записку для обозрения русских древностей», що звертала увагу дослідників на опис і класифікацію³⁸ предметів озброєння. Так, обладунки пропонувалося поділити на дві групи — натільні й головні. До першої, на думку науковців, належали: байдени й напівбайдени, барміци, бахтерці, бутирлики, загіястки, наруків'я, зерцала, колонтарі, кіраси, кольчуги, нагрудники, поручі, лати, панцирі тощо; до другої — забрала, потилиці, місюрки, шишаки, шоломи, ерихонки тощо.

Під час опису предметів озброєння рекомендувалося звертати увагу на пошкодження, фіксувати

²⁷ Крейтон С. Отчет хранителя Киевского военно-исторического музея за 1910 год. *Отчет Киевского отдела ИРВИО*. Киев, 1911. С. 53.

²⁸ Там само.

²⁹ Отчет Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества за 1909 год. Киев: Тип. окружн. штаба, 1910. С. 51–52.

³⁰ Драгомиров В.М. Отчет Музейной комиссии за 1911 г. *Отчет Киевского отдела Императорского Русского военно-исторического общества за 1911 г.* Киев: Тип. штаба Киев. военного округа. 1912. С. 17.

³¹ Там само. С. 18.

³² Там само.

³³ Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. С. 171.

³⁴ Там само. С. 172.

³⁵ Спутник по г. Киеву: ил. путеводитель по Киеву и его окрестностям. Киев: С.М. Богуславский, 1912. С. 88.

³⁶ Там само. С. 89.

³⁷ Первые пять лет деятельности Императорского Русского военно-исторического общества. 1907–1912 г.г. [Санкт-Петербург], 1913. С. 19.

³⁸ Записка для обозрения русских древностей Императорского Русского археологического общества. Санкт-Петербург: Тип. Якова Трея, 1851. С. 65.

стан збереження, та походження — російське, східне або західне. Було здійснено спробу класифікації зброї. Предмети озброєння було поділено на чотири групи: оборонні (алебарда, бердиш, кинджал, кістень, кортик, меч, ніж, палаш, рогатина, шабля, тесак тощо); металні (болт самострільний, лук, самостріл, колчан, стріли); знаки пошани (булава, пернач, чекан); вогнепальні (дробовики, гармати, самопали, карабіни, пістолі тощо)³⁹.

Серед визнаних істориків другої половини XIX ст. козацьку зброю досліджував О. Лазаревський. До кола його інтересів належали виявлення військових старожитностей, їх опис і атрибуція, введення до наукового обігу документів, що стосувалися козацького озброєння XVIII ст. Привертали увагу й роботи відомого на той час історика зброї Е. Ленца. Прикладом може слугувати його стаття «Предмети вооружения и конского убора, найденные близ села Демьяновки Мелитопольского уезда». Е. Ленц розробив своєрідну методику дослідження військових старожитностей. Вчений рекомендував спочатку описати знахідки, потім визначити прийоми їх виробництва (це необхідно було зробити, не маючи спеціальних методів дослідження, шляхом візуального вивчення поверхні). Завданнями військового історика під час вивчення зброї вважалося таке: шляхом дослідження клейма визначити майстра, який виготовив предмет, та зібрати

біографічні відомості про нього; реконструювати процес історичного розвитку холодної й вогнепальної зброї, амуніції, предметів одягу. Такі дослідження давали змогу вивчати наявні у музейних колекціях зразки західноєвропейської зброї. Водночас, на думку Е. Ленца, музеї зберігали незначну кількість експонатів, які давали б змогу дослідити особистості діяльності російських майстрів-зброярів⁴⁰.

Таким чином, на початку XIX ст. розпочався процес фундації музейних установ і приватних колекцій, важливим складником яких були військові старожитності. Формування музеїв відбувалося під впливом археологічних досліджень, що стимулювалися цікавістю до античності, ідеологізацією імперською владою історичного процесу, збереженням у середовищі українського дворянства (нащадки козацької старшини) історичної пам'яті про звитяжне минуле власного народу тощо. Музеефікація військової спадщини у XIX — на початку XX ст. мала кілька тенденцій: створення «пропагандистських» експозицій (місць пам'яті), які б нагадували про перемоги імперської армії, виховували шанобливе ставлення до імперських традицій, закріплювали в колективній історичній пам'яті імперські міфи; формування колекцій козацьких старожитностей; заснування спеціальних військово-історичних музеїв.

³⁹ Записка для обозрения русских древностей Императорского Русского археологического общества. Санкт-Петербург: Тип. Якова Трея, 1851. С. 66.

⁴⁰ Ленц Е. О клеймах мастеров на оружии. Записки разряда военной археологии и археографии Императорского Русского военно-исторического общества. 1911. Т. 1. С. 29.

REFERENCES

1. В.А.К. (Strukov, D. P.) (1913). Putevoditel po artilleriyskomu Istoricheskomu Muzeiu [Artillery History Museum Guide]. *Zhurnal imperatorskogo russkogo voenno-istoricheskogo obschestva*, 1, 37–40 [in Russian].
2. Bernov, M. A. (1896). *Iz Odessy peshkom po Krymu: Pisma russkogo peshehoda* [From Odessa on foot across the Crimea: letters of a Russian pedestrian] Sankt-Peterburg: tip. Glazunova [in Russian].
3. Doroshenko, D. (1949) *Moi spogady pro davnie-mynule (1901–1914)* [My Memories of the Old-Past (1901–1914)]. Vinnipeg: Vydavnycha Spilka «Tryzub» [in Ukrainian].
4. Dragomirov V. M. (1912). *Otchet Muzeynoy komissii za 1911 g.* [Museum Commission Report 1911]. *Otchet Kievskogo otdela Imperatorskogo Russkogo voenno-istoricheskogo obschestva za 1911 g.*, 17–18 [in Ukrainian].
5. Halahan, M. (2005). *Z moikh spomyniv (1880-ti — 1920r.): Dokumentalno-khudozhnie vydannia* [From my Remembrances (1880's–1920)]. Kyiv.: Tempora [in Ukrainian].
6. Hoshkevych, V. I. (1903). *Klady i drevnosti Khersonskoi gubernii* [Treasures and Antiquities of the Kherson Province]. Kherson: Tipografia YuGA [in Ukrainian].
7. Dvorkin, I. V. (2009). *Transformatsiia muzeinoi spravy Naddnyprianshchyny u 1805-1920 rr. (za materialamy Poltavskoi, Kharkivskoi, Chernihivskoi hubernii ta m. Kyieva)* [Transformation of the Museum Affairs of Naddnyprianshchyna in 1805–1920 (based on materials from Poltava, Kharkov, Chernihiv provinces, and Kyiv)]. Candidate's thesis, Luhansk [in Ukrainian].
8. *Zhurnaly Glukhovskoho uiezdnogo zemskogo sobraniia. 1903 god* [Journals of the Glukhovsky district assembly. 1903]. (1904). Chernigov: Typohrafiia Gubernskogo zemstva [in Ukrainian].
9. *Zapiska dlia obozreniia russkikh drevnostei Imperatorskogo russkogo arheologicheskogo obschestva* [Note for review of Russian antiquities of the Imperial Russian Archeological Society]. (1851). Sankt-Peterburg: Tipografia Yakova Treia [in Russian].

10. Karsym, I. A. (2002). Rozvytok tserkovnoi arkheolohii ta muzeinytstva v Ukraini u druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. [The Development of Church Archeology and Museum Science in Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries]. Candidate's thesis, Kyiv [in Ukrainian].
11. Kapustina, N. I. Dnepropetrovskii istoricheskii muzei [Dnipropetrovsk Historical Museum]. Zhurnal investoriv i kollektshonieriv Sriblo [in Ukrainian].
<http://www.gazetasriblo.com.ua/istoriya-ukrainyi/dnepropetrovskij-istoricheskij-muzej>
12. Katalog ukrainskikh drevnostei kollektshii V. V. Tarnovskogo [Catalog of Ukrainian antiquities of the collection V. V. Tarnovsky]. (1898). [in Ukrainian].
http://www.kachanovka.in.ua/php/publ_10.php
13. Kreiton, S. (1911). Otchet khranitelia Kievskogo voienno-istoricheskogo muzeia za 1910 god [Report of the keeper of the Kiev Military History Museum for 1910]. *Otchet Kievskogo otdela IRVIO*, 53–54 [in Ukrainian].
14. Kostenko, A. V. (2016). Nauchnoie komplektovanie arkheologicheskikh fondov Khersonskogo muzeia: shtrikhi k intelektualnoi biografii V. I. Goshkevicha [Scientific Acquisition of the Archaeological Funds of the Kherson Museum: touches to the intellectual biography of V. I. Goshkevich]. *Izvestiia Gomelskogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny*, 1(94), 23–29 [in Ukrainian]
15. Lents, E. (1911). O kleimakh masterov na oruzhii [About Stamps of Masters on Weapons]. *Zapiski razriada voiennoy areologii i arkheografii Imperatorskogo russkogo voienno-istoricheskogo obschestva* [Notes of the Category of Military Archeology and Archeography of the Imperial Russian Military Historical Society], 1, 9–29 [in Russian].
16. Livanov, F. V. (1874). Sevastopol: Istoricheskoe opisanie: Sost. i izd. dlia puteshestvennikov [Sevastopol: Historical Description]. Moskva [in Russian].
17. Liperovskii, A. V. (1907). Gde pokhoroneny shvedskie voiny posle bitvy 27 iunია 1709 goda? [Where are the Swedish Soldiers Buried after the Battle of June 27, 1709?]. *Trudy Poltavski uchenoi arhivnoi komissii*, 3, 273–278 [in Ukrainian].
18. (1910). Otchet Kievskogo otdela Imperatorskogo Russkogo voienno-istoricheskogo obschestva za 1909 god [Report of the Kiev Department of the Imperial Russian Military Historical Society for 1909]. (1910). Kiev: Tipografiia okruzhnogo shtaba [in Ukrainian].
19. Otchet o deiatelnosti Imperatorskogo Russkogo voienno-istoricheskogo obschestva... Sankt-Peterburg, 1909-1913. 27-go avgusta 1907 g. po 1-e yanvarya 1909 g. : God 1-i [Report on the Activities of the Imperial Russian Military Historical Society ... St. Petersburg, 1909–1913. From August 27, 1907 to January 1, 1909]. [in Russian].
20. Pavlovskii, I. F. (1890). Istoricheskii ocherk Petrovskogo Poltavskogo kadetskogo korpusa. 1840–1890 [Historical essay Petrovsky Poltava Cadet Corps. 1840-1890]. Poltava: Tipografiia Gubernskogo pravleniia [in Ukrainian].
21. Pavlovskii, I. F. (1908). Bitva pod Poltavoю 27-go iunია 1709 goda i yeie pamiatniki [Battle of Poltava on June 27, 1709 and Its Monuments]. Poltava : tipo-lit. I. A. Dohmana [in Ukrainian].
22. Pervyie piat let deiatelnosti imperatorskogo russkogo voienno-istoricheskogo obschestva. 1907-1912 gg. [The First Five Years of the Imperial Russian Military-Historical Society. 1907–1912]. (1913). Sankt-Peterburg: b/m [in Russian].
23. Prilozheniia k postanovleniiam Yekaterinoslavskogo gubernskogo Zemskogo sobraniia XLI ocherednoi 1906 goda sessii (s 1 dekabria po 13 dekabria 1906 g.) [Appendices to the Resolutions of the Yekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly of the XLI regular 1906 session (from December 1 to December 13, 1906)]. (1907). Yekaterinoslav: Tipografiia gubernskogo zemstva [in Ukrainian].
24. Polovnikova, S. Muzei ukrayinskikh starozhytnostei imeni V. V. Tarnovskogo [Museum of Ukrainian Antiquities named after V. V. Tarnovsky]. [in Ukrainian].
<http://www.cult.gov.ua/forum/24-119-1>
25. Prokhorova, T. A. (2012). Problemy poiska drevnikh pamiatnikov Kryma puteshestvennikami pervoi poloviny XIX v. [The Problems of Searching for Ancient Monuments of Crimea by Travelers of the first half of the 19 century]. *Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kryma*, 4, 97–102 [in Russian].
26. Romashkevich, A. D. (1905). Materialy k istorii Petrovskogo Poltavskogo kadetskogo korpusa ... po ofitsialnym dannyim sobral podpolkovnik A. D. Romashkevich. [Materials on the History of Petrovsky Poltava cadet corps ...]. Poltava: Elektricheskaiia tipo-litografiia I. A. Dohmana, 1904–1913. — 26 sm. ... s 1-go oktiabria 1904 g. po 1-e oktiabria 1905 g. [in Ukrainian]
27. Solodova, V. (2004). Muzeina sprava v Odesi za chasiv Rosiiskoi Imperii (1825–1917 rr.) [Museum Affairs in Odesa during the Russian Empire (1825-1917)]. *Studii z arhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 12, 173-185 [in Ukrainian].
28. Margolin, D. (1912). Sputnik po g. Kievu : Il. putevoditel po Kievu i yego okrestnostiam : S adres. otd., fototip. vidami i pl. g. Kieva. — 7-e izd., ispr. i dop. D. Margolinyim [Guide to the city of Kiev: Illustrated guide around Kiev and its surrounding]. Kiev : S. M. Boguslavskii [in Ukrainian].

29. Fedorova, L. D. (2013). Z istorii pamiatkoohoronnoi ta muzeinoi spravy u Naddniprianskii Ukraini. 1870–1910-i rr. [From the History of the Memorial and Museum Affairs in the Dnieper Ukraine. 1870–1910s]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Oleg Ivaniuk

MUSEUMIFICATION OF THE MILITARY HISTORICAL HERITAGE IN THE DNIPER UKRAINE IN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

The article focuses on the beginning of the process of formation of museum collections relevant to the military past of the Dnieper Ukraine in the 19th — first decade of the 20th century. It is determined, in the research scope, that the process of creating museum exhibits, which consisted of monuments of military historical heritage, was influenced by the following: the development of archaeological research, which was stimulated by the domination of classicism, which induced interest in the ancient past, the imperial power ideologizing the historical process, the Ukrainian nobility (descendants of the Cossacks elders) preserving historical memory of the victorious past of their people, and so on. It is found, that during the 19th century, museumification of the 19th and early 20th centuries military heritage had several trends: the creation of "propaganda" exposition, which would remind of the key, from the tsarist regime point of view, imperial army victories, foster respect for the imperial family and the royal power institution self, commemorate imperial myths, the formation of the Cossacks antiquities collections, initiated by Ukrainian intellectuals and scholars; expositions formed by the military according to purely professional interest. During the 19th and early 20th centuries, a number of museums, which had monuments of military history as a part of their collections, were founded. Some of the aforementioned museums are the following: the Museum of Ukrainian Antiquities in Chernihiv, the Museum of Heroic Defense and the Liberation of the City of Sevastopol, the Museum of Poltava Battle, etc. Museumification of the military heritage has stimulated the development of various areas of special military-historical research.

Key words: military history, historical heritage, museum, museum exposition, archaeological research, historical monument, Kyiv Military History Museum.

Дата надходження статті до редакції: 25.08.2018.